

BİR EĞİTİM PLÂNLAMASI YAKLAŞIMI: F.H. HARBISON/C. A. MYERS'in ÇALIŞMASINDA EĞİTİMSEL GELİŞME VE İKTİSADİ KALKINMA İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Muhsin HESAPÇIOĞLU*

1. GİRİŞ

Gerek genel düzeyde gerekse belli bir ulusal ekonomi özelinde eğitimsel gelişme ile iktisadî kalkınma arasındaki ilişkileri yakalayabilmek ve somut objelerde araştırabilmek için başlangıçta eğitimin özelliğine ilişkin bir varsayımı kabul etmek gerekmektedir. Bu varsayım, eğitimin, iktisat kuramındaki mallara ilişkin olarak, bir yatırım malı olduğu ve bu yatırım malını üretmek için yapılan harcamaların da birer yatırım harcamaları niteliğini taşıdıkları şeklindedir. Eğitim harcamalarının yatırım harcamaları olarak kabul edilmesi, devletin yaptığı diğer kamu harcamalarında olduğu gibi, bu harcamaları doğrudan doğruya millî gelir ile ilişkilendirir. Eğitim harcamaları da, millî gelir düzeyinde bir kamu harcaması etkisini gösterir.

Eğitim harcamalarının bu niteliği, eğitimsel gelişme ile iktisadî kalkınma arasındaki ilişkilerin araştırılması konusunda çeşitli yaklaşımların oluşmasına neden oldu: *Bağıntı Yaklaşımı* (The Correlation Approach), *Fayda-Maliyet-Analizi* (Cost-Benefit-Approach), *Artık Değer Yaklaşımı* (The Residual-Factor-Approach), *Eğitimde Getiri Haddi Yaklaşımı* (The Rate of Return Approach), *Eğitimde Yatırım Yaklaşımı* (The Investment Approach). Bu çeşitli yaklaşımları aslında iki ana boyutta toplamak mümkündür:

i. *Bağıntı Yaklaşımı*. Bu yaklaşım da kendi içinde, *Basit Bağıntı Yaklaşımı* ve *Genişletilmiş Bağıntı Yaklaşımı* olarak farklılaştırılabilir.

ii. *Eğitimde Fayda-Maliyet-Analizi*. Yukarıda Bağıntı Yaklaşımı dışında belirtilen tüm yaklaşımlar, eğitimde fayda-maliyet-analizi

* Eğitim Yönetimi ve Plânlaması Bölümü, Eğitim Ekonomisi ve Plânlaması Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

yaklaşımı altında düşünülebilirler. Eğitimde fayda-maliyet-analizi'ni de, *eğitimde fayda-maliyet-analizinin makro boyutu* ve *eğitimde fayda-maliyet-analizinin mikro boyutu* olarak farklılaştırmak olasıdır (M. HESAPÇIOĞLU, 1982, s. 393-414).

Eğitimsel gelişme ile iktisadî kalkınma arasındaki ilişkileri aydınlatmaya yönelik yaklaşımların bu tür bir sınıflandırılmasından sonra, biz sorunu bu tartışmamızda 'bağıntı yaklaşımı' ve onun geliştirilmiş şekli olan 'genişletilmiş bağıntı yaklaşımı' çerçevesinde ele alacağız.

2. BAĞINTI YAKLAŞIMI

2.1 Basit Bağıntı Yaklaşımı

Bu yaklaşımın özü, iktisadî faaliyet düzeyi ile ilgili çeşitli indekslerle eğitim faaliyeti ile ilgili indeksler arasındaki ilişkiyi belirleyerek, eğitim düzeyindeki gelişmelerin iktisadî büyüklükler üzerindeki olumlu etkilerini ölçmektir, şeklinde belirtilebilir. Yaklaşım, belli bir anda ya da belli bir zaman kesiti içinde hem ülke içi, hem uluslararası, hem de sanayiler ve firmalararası düzeyde yapılabilir. Böylece bir ülkenin iktisadî gelişme düzeyi ile o ülkenin eğitimsel gelişme düzeyine ilişkin bir karşılaştırma yapmak ve buradan giderek yatırım fonlarının yeniden dağıtımına ilişkin bir ölçüye ulaşmak mümkün olmaktadır. İktisadî gelişme, genellikle mutlak ya da kişi başına gayri safî millî hasıla ile temsil edilirken, eğitim faaliyetlerine ilişkin indeksler olarak da çeşitli kademelerdeki okullaşma oranları, öğrenci/öğretmen oranları alınmaktadır.

2.2. Genişletilmiş Bağıntı Yaklaşımı

Basit bağıntı yaklaşımında iktisadî faaliyet düzeyi indeksi ile eğitim faaliyetlerine ait tek tek indeksler arasındaki ilişki araştırılırken, genişletilmiş bağıntı yaklaşımında her iki kesime ait indeksler birden fazladır ve basit bağıntı yaklaşımının aksine burada, ya iktisadî faaliyet düzeyine ilişkin bir göstergeler kümesi ile eğitim faaliyetlerini yansıtan göstergeler kümesi arasındaki ilişki ya da her iki kesime ilişkin göstergeler kümelendirilerek aralarındaki ilişkiler aranmaktadır. Genişletilmiş bağıntı yaklaşımı çerçevesinde yapılan çalışmaların en önemlisi F.H. HARBISON/C.A. MYERS tarafından yapılan çalışmadır (F.H. HARBISON/C.A. MYERS, 1964; N. SERİN, 1972, s. 195-198; F. HARBISON, 1964, s. 167-181). Araştırmacılar, iktisadî gelişme ile eğitimsel gelişme (onların deyimiyle: insan kaynaklarının gelişimi)

arasındaki ilişkiyi tespit etmişlerdir. İnsan kaynaklarındaki gelişme bir karma indeks ile yansıtılmış olup, bu indeks, a) okula gitme süresine göre düzeltilmiş olan, 15-19 yaş grubunun yüzdesi olarak orta öğretimde kayıtlı öğrenci sayısı ve b) 20-24 yaş grubunun yüzdesi olarak yüksek öğretimde kayıtlı öğrenci sayısının 5 ile çarpılmasından elde edilen rakamların aritmetik toplamından oluşmuştur:

$$\text{İKGKG} = L + 5Y.$$

(Burada, L = orta öğretimdeki öğrencilerin 15-19 çağ nüfusu içindeki yüzdesi, Y = yüksek öğrenim görmekte olan öğrencilerin 20-24 yaş çağ nüfusu içindeki yüzdesi, İKGKG = insan kaynaklarının gelişiminin karma göstergesidir).

Eğitim faaliyetlerine ilişkin bu karma indeks dışında bazı münferit göstergeler de alınmıştır. İktisadî gelişme göstergeleri olarak başta kişi başına GSMH ve tarım sektöründeki faal nüfus alınmıştır. Elde edilen karma indeks, araştırma kapsamına giren 75 ülkenin az gelişmişlikten gelişmişliğe uzanan dört ardışık öbekte gruplandırılmasında kullanılmıştır. Bu işlemler sonucunda kişi başına GSMH ile insan kaynaklarının gelişiminin karma indeksi arasında yüksek bir ilişki bulunmuştur. Bu esesa göre yapılan sıralamada 75 ülke şu şekilde gruplandırılmıştır:

- a. gelişme derecesi 1 olan az gelişmiş ülkeler (17 ülke),
- b. gelişme derecesi 2 olan kısmen gelişmiş ülkeler (21 ülke),
- c. gelişme derecesi 3 olan yarı gelişmiş ülkeler (21 ülke),
- d. gelişme derecesi 4 olan gelişmiş ülkeler (16 ülke)

Böylece, iktisadî kalkınmasını gerçekleştirmek zorunda olan bir ülkenin politik karar vericileri için, yöntemi yukarıda kısaca verilen geliştirilmiş bağıntı yaklaşımından çıkan sonuç, mevcut fizikî ve eğitim sermayesi yatırım fonlarını kendi iktisadî gelişmelerinin düzeyine uyan bir şekilde yeniden dağıtmak olmaktadır.

3. GENİŞLETİLMİŞ BAĞINTI YAKLAŞIMININ EKONOMİK-KURAMSAL TEMELLERİ

F.H. HARBISON/C.A. MYERS'in sıralamasında her ülke grubu hem ekonomik gelişmenin bir düzeyini hem de bu düzeye uyan bir insan kaynakları gelişme düzeyini yansıtır. Bu gelişme düzeylerinin arka arkaya akışı, böylece hem ekonomik hem de eğitimsel bir gelişme yolunu karakterize eder. Buradan hemen F.H. HARBISON/C.A. MYERS'in çalışmasının temelinde yatan varsayımları görebiliriz:

● eğitim alanı için yapılan harcamalar birer yatırım niteliğindedir. Yüksek öğretim için yapılan yatırımlar, orta öğretim için yapılan yatırımlardan daha kazançlıdır. Bu husus, karma indeks oluşturulurken, yüksek öğrenim çağındaki nüfusun okullaşma oranının 5 ile ağırlıklandırılmasından anlaşılmaktadır.

● üretim faktörleri olarak düşünüldüklerinde, fizikî sermaye ile beşerî sermaye arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi vardır. Gelir artışı, bu iki faktörün, bu tamamlayıcılık ilişkisine uygun istihdamının bir fonksiyonudur.

● ülkelerin iktisadî gelişmeleri belli aşamaları kateder. Ve yine her iktisadî aşamada, fizikî sermaye ile beşerî sermaye arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi geçerlidir.

● herhangi bir iktisadî aşamada bulunan bir ülkenin eğitim politikasının hedefi, sadece ve sadece o iktisadî aşamaya uyan beşerî sermayeyi (eğitimsel gelişme düzeyini) oluşturmaktır.

Görülüyor ki, F.H. HARBISON/C.A. MYERS, iktisat tarihinin pek yabancı olmadığı bir kuramsal yaklaşımı çalışmalarının temeli olarak almışlardır. Bu kuramsal yaklaşım, iktisadî gelişmeyi *aşamalar kuramı* çerçevesinde açıklamaya yönelik yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, ulusal ekonomiler belli aşamalardan geçeceklerdir. İktisadî gelişmeyi aşamalar kuramı çerçevesinde ele alan önemli iktisatçılar şunlardır: F. LIST, B. HILDEBRAND, C. BÜCHER, K. MARX (A. KÖKLÜ, 1977, s. 198-200). Günümüzde iktisadî gelişmeyi aşamalar kuramı çerçevesinde açıklamış ve en çok tartışılan iktisatçı W.W. ROSTOW'dur. Bu iktisatçı, beş kademeli bir gelişme örneği vererek, ekonomilerin, geleneksel dönem, geçiş dönemi, 'kalkış' dönemi, olgunlaşma dönemi, kitle tüketimi dönemi şeklindeki aşamaları yaşayacaklarını ileri sürmüştür (W.W. ROSTOW, 1970). İşte, F.H. HARBISON/C.A. MYERS de çalışmalarında özellikle W.W. ROSTOW'un bu kuramını temel almışlardır ve onların çalışmaları, W.W. ROSTOW'un bu kuramının ampirik olarak test edilmesidir. W.W. ROSTOW'da ihmal edilen ekonomik gelişmenin işgücü yönü (N. EKİN, 1968, s. 10), F.H. HARBISON ve C.A. MYERS tarafından tamamlanmak istenmiştir.

4. GENİŞLETİLMİŞ BAĞINTI YAKLAŞIMININ SORUNLARI

Genişletilmiş Bağntı Yaklaşımı'na yönetlilebilecek ilk eleştiri, bu yaklaşımın temel aldığı aşamalar kuramına ilişkindir. Tamamen

iktisadî bir konu olan bu konuya biz burada girmiyoruz. Kısaca şu söylenebilir ki, günümüzde ülkeler çeşitli iktisadî aşamaları birarada yaşamaktadırlar (M. HİÇ, 1970, s. 189-194). Genişletilmiş Bağntı Yaklaşımı, özellikle belli bir iktisadî aşamadaki bir ülkede uygulanacak eğitim politikası ve buna bağlı olarak da uygulanacak bilim politikası açısından tartışmalı sonuçları içermektedir.

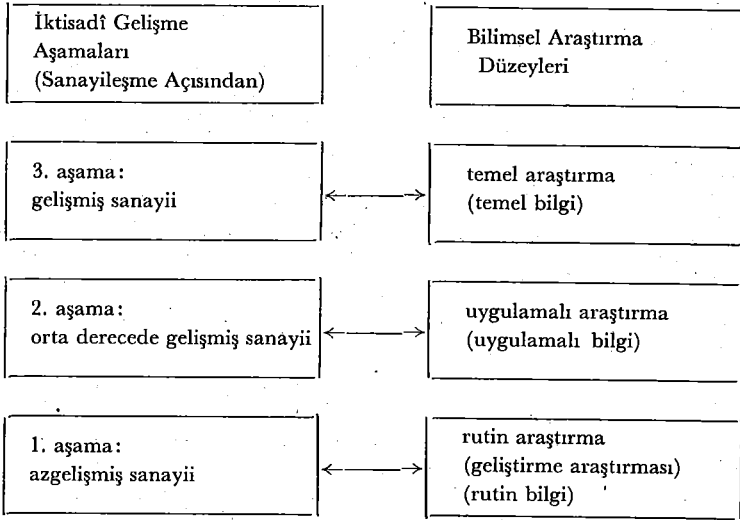
Bu yaklaşım çerçevesinde belli bir iktisadî gelişmişlik düzeyi için uygulanması gereken eğitim politikasının görevine ilişkin ana soru şu olmaktadır: ilgili ülkenin üyelerinden hangi gruplara ne çeşit bir eğitim sağlanmalıdır? Bir başka deyişle bu soru, eğitimin stratejik amacının ne olması gerektiğine ilişkindir (G. SCHMÖLDERS, 1967, s. 124). İktisadî gelişmeyi aşamalar kuramı çerçevesinde açıklayan iktisatçılardan biri olan G. SCHMÖLDERS'e göre eğitimin bu stratejisi, ilgili ülkenin içinde bulunduğu iktisadî aşamaya göre şekillenir: "Demek ki, herhangi bir memleketin eğitim politikası, o memleketin ekonomisinin gelişme safhasına göre değişir. İlk safhada, tarım üretimi için gerekli teknik bilgiyi halka tanıtmak ve muhafazakâr grupların tepkisine karşı koymak konusu üzerinde durmak gerekir. (...) bu ya tarım danışmanları ya da, genç kuşaklar için, ilkokullar aracılığı ile yapılabilir" (G. SCHMÖLDERS, 1967, s. 125). Yazara göre iktisadî aşamalar şunlardır: tarım, tarımın gelişmesi ve sanayiinin başlaması, sanayi aşamaları. Gelişmenin ilk aşamasında eğitimin amacı, tarımsal verimliliği arttıracak bilgiler vermek olmalıdır. Bu aşamada, endüstriyel toplumda işe yarayacak sosyal kural ve bilgiler verilmesi önlenmelidir. Gelişmenin ikinci aşamasında endüstrilerin yayılması ve büyümesi süreci başlamıştır ve bu nedenle eğitimin amacı, ilkokul temelinin genişletilmesi, bu suretle endüstrileşme ile başlayan yeni meslekler ve işler için gerekli teknik bilgilerin verilmesini sağlamak olmalıdır. Bu aşamaya giren bir ekonomide, tarım ve endüstri mühendisleri, öğretmenler, işletme ve idare elemanları gibi geniş bir orta sınıf gereklidir. Eğitim sistemi bu elemanları yaratmaya yardımcı olmalıdır. Gelişmenin son aşaması, sanayileşme aşaması olarak kabul edilebilir. İkinci aşamanın gereklerini yerine getiren eğitim sistemi, ekonomi üçüncü aşamaya girer girmez, artık yüksek nitelikli insangücü üretebilir, bu amaçla üniversiteler açabilir, en yüksek düzeyde araştırma (temel araştırma) yapabilir (G. SCHMÖLDERS, 1967, s. 125-126).

Adı geçen yazara göre, iktisadî gelişme aşamalarına uygun olarak şekillenen bir eğitim stratejisi belirlendikten sonra ikinci sorun,

bu stratejinin demokratik bir toplumda nasıl gerçekleştirileceği ile ilgilidir. Bu stratejiyi gerçekleştirmenin ilk koşulu, o toplumda “gerekli görülen kabiliyet ve eğitim dağılımı”nın (G. SCHMÖLDERS, 1967, s. 126) *a priori* olarak belirlenmesidir. Çünkü, yukarıda da değinildiği gibi, iktisadî gelişmenin her aşamasında toplumun tüm üyelerine aynı eğitimi verme söz konusu değildir. Söz konusu kabiliyet ve eğitim dağılımını belirlemenin uygulamada gerçekleşebilmesinde en büyük araç, bu *stratejinin tanıtılmasıdır*. Bilgi verme, grup etkisinden yararlanma, faal propaganda gibi yollarla gerçekleştirilen bu tanıtma, makul davranışı teşvik etmekten, kişiliğin en hissi ve bilinçaltı alanlarını etkilemeye kadar uzanır ve böylece inandırma yolları ile kişiliğin ileri psikik etkenlerine kadar varır (G. SCHMÖLDERS, 1967, s. 128-129).

Uygulanacak eğitim stratejinin ilgili iktisadî gelişmişlik düzeyine göre belirlenmesi olgusunu bir kez de, bilim politikası/teknik ilerleme açısından ele almak olasıdır. İktisadî gelişmenin düşük aşamalarından birinde bulunan bir ülkeyi “teknik ilerleme” açısından da tanımlamak mümkündür: “Azgelişmişlik kendi teknolojisini üretmemek ve (I) bilgi, (II) kalifiye işgücü ve (III) teknik ve iş örgütlenmesi noksanları nedeniyle ithal edilen teknolojileri massedememek biçiminde ortaya çıkan bir olaydır”. Bu olayın ilgili ülkede yarattığı darboğazlar, üretilen mallara ilişkin (1) miktar, (2) çeşit azlığı, (3) fiyat ve kalite bakımından rekabetçi koşullara sahip olamama biçiminde belirmektedir (E. TÜRKCAN, 1975, s. 924). Teknik ilerleme ise başta, bilim politikası/bilimsel araştırma politikası ve bu politika için yapılan harcamalar yoluyla oluşturulur. Teknik ilerleme oluşturma işlemindeki bu araştırmaları genelde üç düzeyde düşünmek olasıdır. temel araştırma, uygulamalı araştırma ve rutin araştırma (geliştirme araştırması). Temel araştırma, genel-bilimsel yasaların bulunması, bilgi mevcudunun çoğaltılması ve derinleştirilmesini hedefler. Uygulamalı araştırma ise, ekonomik açıdan değerlendirilebilir problem çözümleri için bilimsel-kuramsal temeli sunan bilgileri ortaya koymaya çalışır. Rutin (geliştirme) araştırma da, piyasa için ürünler ve yöntemler ortaya koymak amacıyla bilimsel-kuramsal bilgilerin kullanılmasıdır (H. SIEGWART, 1974, s. 13-18). Temel araştırma, uygulamalı ve rutin araştırmalar için bilgi açısından temel oluşturur. Bir başka deyişle, temel araştırma, diğer araştırma türleri için dışsal ekonomi yaratır (S. THEBAUD, 1978, s. 255). Temel araştırmanın bu özelliğinden dolayı, harcamalar yoluyla teknik ilerlemeyi oluşturan

araştırma türleri ile iktisadî gelişme aşamaları arasında ilişki kurulmaya çalışılmaktadır: "... ürün devreleri analizi adeta Heckscher-Ohlin kuramının bir uzantısı olarak değerlendirilmiş ve az gelişmiş ülkelerin standartlaşmış, dolayısıyla görece olarak emek yoğun ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacakları öngörülmüştür" (S. HIRSCH'den nakleden T. BERKSOY, 1982, s. 123). "Böylece ülkelerin endüstri seçimine ilişkin olarak kendi başlarına karar almaları mümkün olmamaktadır" (Ç. KURDOĞLU, 1975, s. 185). Üç iktisadî gelişme aşamasının varlığı kabul edildiğinde, her bir aşamaya uyan araştırma düzeyi şekilsel olarak aşağıdaki gibi gösterilebilir.

Fakat bu olgunun uzun vadede sonucu, bugün mal üreten gelişmiş ülkelerin ,bilgi üreten' (knowledge producing) ve bugün mamul mal ithal eden ,az gelişmiş' tanımına giren ülkelerin giderek ,mal üreten' (goods producing) hale gelmeleridir (E. TÜRKCAN, 1975, s. 923; T. BERKSOY, 1982, s. 149), ki bu gelişim sonucu da, "ticaret hadlerinin bugünkü endüstri ülkeleri olan ,bilgi üreticileri'n lehine devam etmesi muhtemeldir. Çünkü, teknolojiyi herkesin üretebilir hale gelmesi, endüstri mallarını herkesin üretebilir hale gelmesinden çok daha uzun zaman alacaktır" (E. TÜRKCAN, 1975, s. 923). Bir başka deyişle, sorun, 'az gelişmiş' diye nitelenen bir ülkenin, kendisi de belli bir hızla daha da gelişen 'gelişmiş' bir ülkenin düzeyine erişip erişemeyeceği, ya da ne zaman erişeceği sorununa dönüşmektedir (A. GÜRKAN, 1979).

Böylece, genişletilmiş bağıntı yaklaşımına ilişkin bazı sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir. Sorunlar özellikle yüksek nitelikli insan-gücü üretimi ve temel bilgi üretimi alanlarında belirmektedir:

● Yaklaşımın varsayımları sonucu, bir az gelişmiş ülkenin, gelişmiş ülkelerin teknolojik düzeyine erişme hedefi terkedilmekte, bu hedefe ulaşılabileceği tesadüflere bırakılmaktadır. Gelişmiş ülkelerin de bu yaklaşımın aynı varsayımlarıyla çalıştıkları kabul edilirse, az gelişmiş bir ülkenin gelişmiş bir ülkenin teknolojik düzeyine ulaşması hemen hemen imkânsızlaşmaktadır.

● Ekonomik faaliyetlerce “kullanılmayan” yüksek nitelikli insan-gücünün toplum/ekonomi içerisinde yaratabileceği sıçrama etkisi dikkate alınmamaktadır.

● Yaklaşım, eğitimin işlevlerini üretim ve tüketim işlevleri şeklinde eksik bir çerçevede ele almaktadır. Bu husus, eğitim harcamalarının hem yatırım hem tüketim özelliklerini taşımalarının bir diğer şekilde adlandırılışdır. Ve yaklaşımda, eğitimin sadece üretim işlevi olması gibi daraltılmış bir sonuca ulaşılmaktadır. Dolayısıyla kalkınma sorunu, buradan araştırma ve insan-gücü sorunu sadece ekonomik açıdan, eğitimin üretim işlevi açısından, değerlendirilmektedir. Oysa bir ülkenin insan-gücü ihtiyacı salt ekonomik gereklerce belirlenmemektedir. Bazen tarihsel kaynaklı, konvansiyonlarca belirlenmiş ayrıcalıklar, hatta statü gibi faktörler, gerçek ekonomik ihtiyaçların yerini almaktadır (W. TAYLOR, 1970, s. 44). Bu olgu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir.

● Yaklaşım, ülkeler arasındaki karşılaştırmalı avantajları dikkate alarak, işgücünün uluslararası bölünümüne büyük ağırlık vermektedir. Kalkınmış ülkeler bilgi-yoğun alanlarda, kalkınmakta olan ülkeler emek-yoğun alanlarda uzmanlaşmaya zorlanmaktadır (N. SERİN, 1972, s. 32).

● Bir ülke düzeyinde düşünüldüğünde, yaklaşımın, bireylerin eğitim hakkı, fırsat ve imkân eşitliği kavramları açısından da eleştiriye açık bir yönü bulunmaktadır. O ülkenin iktisadî yapısının göstereceği teknik ilerleme düzeylerine paralel bir insan-gücü yapısının üretilmesi gerektiği ve toplumdaki kabiliyetlerin bu yapıya göre dağıldığı yaklaşımda varsayılmaktadır. Nüfus içerisinde eğitimin ve kabiliyetin bu şekildeki dağılımı baştan *a priori* olarak kabul edildikten sonra sorun, toplumdaki bireyleri bu *a priori* kabiliyet dağılımına inandırmak olmaktadır. Böyle bir sorun ise, imkân ve fırsat eşitliği kavramıy-

la ilgili olmaktan çok, bir politik etkileme ve inandırma kampanyası sorunudur.

● Yaklaşım, “gelişme sürecinde can alıcı önemi olan bazı etkenleri hesaba katmayan statik bir görüşe sahiptir” (M. DOBB, 1965, s. 45; N. SERİN, 1972, s. 241). Bu statik görüş, az gelişmiş ülkeler açısından, ilkelik ve adım adım ilerlemek, batı ekonomilerinin 19. yüzyıl gelişme örneğini izlemek anlamına gelmektedir (M. DOBB, 1965, s. 45).

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Berksoy, T.** *Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*, Belge Yayınları, İstanbul 1982.
- Ekin, N.**, *İşgücü ve Ekonomik Gelişme*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, No: 1397, İstanbul 1968.
- Dobb, M.**, *Az gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*, Sosyal Adalet Yayınları: 2, Ankara 1965.
- Gürkan, A.**, *Ekonomik Gelişme ve Sorunları*, Ankara İTİA Yayınları, No: 129, Ankara 1979.
- Harbison, F.H./Myers, C.A.**, *Education, Manpower and Economic Growth*, Mc Graw-Hill, New York 1964.
- Harbison, F.**, "Yüksek Seviyeli İnsangücü ve Değişiklik Öncüleri". Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti (Ed.), *İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1964, s. 167-181.
- Hesapçioğlu, M.**, "İnsan Sermayesi Modelinin İki Öncüsü: T.W. SCHULZ ve E.F. DENISON - Eğitimde Mikro ve Makro Fayda-Maliyet-Analizine Birer Örnek". DTCF (Ed.), *Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, Ankara 1982, s. 393-414.
- Hiç, M.**, *Büyüme Teorileri ve Az Gelişmiş Ülkeler*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, No: 1578, İstanbul 1970.
- Kurdoğlu, Ç.**, *Dış Ticaret ve Teknik Seçimi*, A.Ü. SBF Yayınları, No: 381, Ankara 1975.
- Köklü, A.**, *İktisat İlimine Giriş*, Sevinç Matbaası, Ankara 1977.
- Rostow, W.W.**, *İktisadi Gelişiminin Merhaleleri*, M.E. Basımevi, İstanbul 1970.
- Schmölders, G.**, "Demokratik Bir Toplumda İnsangücü Kaynaklarının Eğitilmesi". Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti (Ed.), *Ekonomik Gelişmeyi Hızlandıran Etken Olarak Eğitim*, Çeltüd Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul 1967, s. 118-131.
- Serin, N.**, *Kalkınma ve Dış Ticaret*, A.Ü. SBF Yayınları, No: 310, Ankara 1972.
- Serin, N.**, *Eğitim Ekonomisi*, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 25, Ankara 1972.
- Sieglwart, H.**, *Produktentwicklung in der industriellen Unternehmung*, Verlag Paul Haupt, Bern und Stuttgart 1974.
- Taylor, W.**, *Ortaöğretim Sonrası Eğitim Politikası ve Planlaması - Avrupada Genel Görünüm. (Avrupa Eğitim Bakanları Yedinci Konferansı)*, Strasbourg Aralık 1970.
- Thebaud, S.**, "Bilimsel ve Teknik Araştırma, Dizgeleri". (Kalkınmakta Olan Ülkelerde)". A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1-2, 1978, s. 243-259.
- Türkcan, E.**, "Bilime Dayalı Büyük Firmaların Kalkınma Sürecindeki Rolü ve Bir Öneri". SBF Maliye Enstitüsü (Ed.), *Cumhuriyetin 50 nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, A.Ü. SBF Yayınları, No: 382, Ankara 1975, s. 913-938.